

Het lot van de Joodse inwoners van Ruurlo

Lo Wijler en Reina Johanna Wijler-Kropveld

Als de Duitsers op 10 mei 1940 ons land binnen vallen telt Ruurlo vijf Joodse ingezetenen. Daaronder Salomon Israël (Lo) Wijler en zijn vrouw Reina Johanna Kropveld. Zij hebben hun manufacturenwinkel aan het begin van de Dorpsstraat, schuin tegenover Avenarius. Lo komt om in Mauthausen, zijn vrouw Reina duikt onder en weet de oorlog te overleven.

Lo Wijler is geboren op 11 november 1912 in Lochem, als zoon van de koopman/veehandelaar Abraham Levi Wijler en Mientje van Essen. De familie Wijler woont dan al meer dan een eeuw in Lochem en omdat vader Abraham Levi uit een gezin van negen kinderen komt telt de familienaam vele vertegenwoordigers. Van de acht oom en tantes van Lo komen er vijf om in Duitse vernietigingskampen, twee waren er al voor de oorlog overleden (net als zijn vader). Alleen oom Louis Wijler weet van dit gezin de oorlog te overleven, hij overlijdt in 1977 in Israël.

Lo heeft nog een oudere broer Samuel (Sam), geboren op 9 juli 1908. Deze heeft de oorlog overleefd, over de wijze waarop hebben we geen details kunnen achterhalen. Samuel trouwt later met Elisabeth Spetter en het gezin krijgt drie kinderen. Samuel overlijdt op 7 december 1982 in Soest.

Reina Johanna wordt op 12 november 1913 geboren in Beilen, als jongste van de zes kinderen van de manufacturier Antonie Kropveld en Betje Frank. Van de aan het begin van de oorlog nog levende vijf kinderen komen er twee om in Auschwitz, de overige drie overleven de holocaust, waaronder Reina Johanna.

Razzia aan de Dorpsstraat

Lo Wijler wordt opgepakt op de vroege morgen van 8 oktober 1941, wanneer de Sicherheitspolizei in Arnhem in deze regio zijn eerste razzia uitvoert tegen de Joden. Ook in andere plaatsen in de Achterhoek (onder andere Borculo en Lochem) worden die dag Joodse burgers opgepakt. Een aantal van de ingerekende mannen wordt de volgende dag weer op vrije voeten gesteld, maar daar is Lo Wijler helaas niet bij. Samen met vele anderen (waaronder de godsdienstleraar Hartog Noot en de slager Izak Spanjer uit Borculo) wordt hij afgevoerd en waarschijnlijk in Doetinchem op de trein gezet. Doetinchem is namelijk het startpunt van het transport dat op 8 oktober via Arnhem, Apeldoorn en Zwolle uiteindelijk koers zet naar Mauthausen, een berucht werkkamp met steengroeve in Oostenrijk. Later wordt het een regelrecht vernietigingskamp. Volgens zijn inschrijvingskaart in Mauthausen arriveert Wijler daar op 11 oktober 1941.

Over wat zich bij de arrestatie op 8 oktober 1941 precies heeft afgespeeld is zestig jaar na dato niet meer in alle details duidelijkheid te krijgen. Het

schouwspel wordt gadeslagen door buren tegenover de winkel van Wijler en door een aantal scholieren die zich ter hoogte van Avenarius verzamelen voor hun dagelijkse fietstocht naar Groenlo. Dat betekent dat de inval moet hebben plaatsgevonden ergens rond zeven uur in de morgen, misschien al iets eerder. Naar wordt verteld waren bij de actie een stuk of acht Duitsers betrokken, met bajonetten op hun geweren. Hun overvalwagen stond geparkeerd voor hotel Avenarius, met daarin al een aantal eerder opgepakte arrestanten. De Duitsers hebben ook nog de hevig aangeslagen politieagent Sprokkereef opgetrommeld om bij de overval aanwezig te zijn.

Volgens Riek Breedveld-Dommerholt had men bij Wijler juist een bevriend echtpaar te logeren. De familie Dommerholt onderhield nauwe contacten met het echtpaar Wijler en Riek was toen 9 jaar. Het feit van de logees wordt door de meeste voormalige burens bevestigd. Het verhaal klopt ook, dat wil zeggen wat de hoofdlijnen betreft. In detail steekt het wat complexer in elkaar, zo wordt duidelijk uit het relaas van Johan (Joop) Sanders in Amsterdam. Het waren zijn ouders die daar op dat moment verbleven, Bernard Sanders uit Enschede met zijn vrouw Josine. Maar met name Bernard was daar niet als logé, maar als onderduiker.

Bernard Sanders

Bernard Sanders is geboren op 4 oktober 1905 in Lochem, maar de familie Sanders verhuist al in 1906 naar Enschede. Daar trouwt Bernard in juli 1938 met Josine Caroline Felicia (roepnaam: Joop) Hijmans, afkomstig uit Amsterdam. In augustus 1939 wordt zoon Johan geboren (roepnaam Hans, na de oorlog Joop). Het echtpaar woont aan het begin van de oorlog in Enschede op het adres J.P. Sweelinckstraat 8. Bernard is dan als handelsreiziger in dienst bij de textiel fabriek N.J. Menko in Enschede.

In de vroege ochtend van 14 september 1941 vindt een razzia plaats van de Duitsers in Enschede en andere plaatsen in Twente, de eerste in het oosten van ons land. Bernard Sanders is gewaarschuwd en weet de dans te ontspringen. Hij vertrouwt de situatie echter niet meer en zoekt een veilig onderkomen bij de familie Wijler in Ruurlo. Zijn vrouw en zoontje zijn waarschijnlijk in Enschede gebleven en mogelijk ingetrokken bij zwager Gerard (een broer van Bernard). Nog geen maand later, op 8 oktober, is de Achterhoek evenwel het toneel van een volgende razzia. Josine is juist op dat moment bij haar man op bezoek in Ruurlo. Van hun zoontje Johan is geen sprake, waarschijnlijk is die in Enschede bij zijn oom achtergebleven.

Als de Duitsers arriveren kruipen de vrouwen bij elkaar in bed, zo vertellen de burens, om de suggestie te wekken dat er geen mannen in huis zijn. Maar de Duitsers laten zich niet misleiden. Uit het feit dat ze vier ontbijtbordjes op tafel zien staan concluderen ze dat er geen twee maar vier personen aanwezig moeten zijn. Wat er zich binnen precies heeft afgespeeld is niet bekend, maar er breekt in ieder geval een hartverscheurend gekrijs uit. Van de vrouwen en mogelijk ook

van Lo Wijler zelf als deze door de Duitsers wordt gevonden. Blijkbaar weet Lo aanvankelijk nog te ontsnappen, want getuigen zien hem door de voordeur de tuin instormen. Daar wordt hij getrapt en met geweerkolven geslagen door de Duitsers, zodanig dat sommigen dachten dat hij al bij zijn arrestatie was overleden. Volgens een enkele getuige had hij zijn arm uit de kom, maar dat lijkt onjuist. Nadat Lo gelegenheid heeft gekregen om zich aan te kleden komt hij naar buiten met een koffertje en op weg naar de overvalwagen geeft hij politieagent Sprokkereef nog een hand. Bernard Sanders wordt volgens zoon Johan gevonden op het balkon en wordt kort na Lo Wijler afgevoerd.

Laatste briefkaart

Dat het bij de tweede arrestant om Bernard Sanders gaat blijkt ook uit een briefkaart, zonder plaatsaanduiding en datum, die door een onbekende is verstuurd aan ‘Mevr. Wed. Joh. Avenarius, Ruurlo’. Dat is tegenover Wijler aan de overkant van de Dorpsstraat, blijkbaar heeft de schrijver het veiliger geacht om de kaart niet rechtstreeks naar Reina Wijler te sturen. De boodschap is echter wel aan haar gericht, er wordt gevraagd om ondergoed, handschoenen, truien en dergelijke op te sturen. “Voor Lo en voor B. Sanders”, wordt daarbij vermeld.

“Ze houden zich heel flink. Maak u geen zorgen. Alles komt goed”, zo wordt nog heel optimistisch toegevoegd. Maar voor beide mannen komt het nooit meer goed. De briefkaart is waarschijnlijk verstuurd vanuit Arnhem, waar de opgepakte Joodse mannen in eerste instantie worden samengebracht.

Zoals gezegd blijkt uit zijn inschrijvingskaart dat Lo Wijler al op 11 oktober 1941 in Mauthausen is gearriveerd, in gezelschap van vele andere Joodse burgers die bij dezelfde actie elders in de Achterhoek zijn opgepakt. Al op 30 oktober 1941 komt Lo Wijler in Mauthausen om het leven. Spanjer (14 oktober, hersenschudding) en Noot (16 oktober, longontsteking) zijn hem dan al voorgegaan, evenals zijn vriend Bernard Sanders (17 oktober). Over de exacte doodsoorzaak van Lo Wijler en Bernard Sanders is niets genoteerd.

Josine Sanders-Hijmans wordt in de zomer van 1942 afgevoerd naar Kamp Westerbork. Van daaruit wordt ze later doorgezonden naar Bergen-Belsen, waar ze op 31 maart 1945 om het leven komt. Ze is er daarvoor nog wel in geslaagd om haar zontje op een onderduikadres in veiligheid te brengen. Via de verzetsgroep van dominee Leendert Overduin wordt Johan ondergebracht bij het gezin van meester Ponsteen in Nijverdal en weet op die manier de oorlog te overleven. Een en ander wordt ook beschreven in het boek van H.W.

Poorterman, ‘Van bezetting naar bevrijding’, over de oorlogsjaren in Nijverdal. Na de oorlog, in augustus 1945, wordt Johan/Hans opgenomen in het gezin van zijn oom Ben (een andere broer van zijn vader, oom Gerard in Enschede is omgekomen) en tante Klaar in Amsterdam. Deze hebben echter zelf al een zoon met de roepnaam Hans, vandaar dat Johan/Hans vanaf dat moment een nieuwe roepnaam krijgt: Joop, naar zijn moeder. Joop trouwt later met Bettina Josephine Wolf en het echtpaar krijgt een zoon en een dochter.

Clandestien postkantoor

De jonge mevrouw Wijler blijft aanvankelijk wonen op de winkel aan de Dorpsstraat en zal, zo goed en kwaad als dat ging onder de steeds moeilijker omstandigheden, de winkelnering hebben voortgezet. Op haar eigen wijze neemt ze nog de handschoen op tegen de Duitsers. Met name wanneer in de nazomer van 1942 het voormalige werkkamp De Zomp wordt ingericht als verzamelkamp voor Joden, die als dwangarbeiders te werk worden gesteld in de bossen rond de Zelhemseweg en Hengeloseweg. Op last van de Duitse kampeiding mogen de Joodse bewoners slechts elke twee weken post versturen naar hun achtergebleven families, maar dat wordt omzeild doordat de winkel van Reina Wijler-Kropveld in die dagen fungeert als clandestien postkantoor. Hier ontvangt zij de post voor de bewoners van De Zomp en verstuurt ze omgekeerd berichten uit Ruurlo naar het bezorgde thuisfront. Als de Joodse dwangarbeiders 's morgens haar huis passeren op weg naar hun werk glippen er telkens twee mensen even uit de rij om de post in ontvangst te nemen en retourpost af te leveren.

Het verhaal van het clandestiene postkantoor wordt onder meer beschreven in het boek 'Ein Schwabe überlebt Auschwitz' van de Duitse Jood Arnold Erlanger, die korte tijd op De Zomp was geïnterneerd. De exacte passage in het boek (blz. 46-47) luidt als volgt: "In Ruurlo lebte eine gewisse Frau Weijler-Kropveld. Wenn wir dort morgens gegen 7 Uhr vorbeimarschierten, schlichen sich unser Kapo Hess, ein deutscher Jude, sowie ein anderer Gefangener namens Süßkind in die Hütte der Frau und deponierten dort von uns geschriebene Briefe. Gleichzeitig holten sie Briefe, die Familien und Freunde uns an diese Adresse geschickt hatten. Der holländische Bundespolizist schaute derweil stets weg." Wie de Nederlandse politieagent was die de groep begeleidde en die telkens een oogje dichtkneep is niet bekend. Kapo is de benaming voor een Joodse medegevangene die door de Duitsers als blokhoofd over hun lotgenoten werd aangesteld.

Nog een getuige

Erlanger is niet de enige getuige die refereert aan het clandestiene postkantoor van Reina Wijler-Kropveld. Het werkkamp De Zomp telde namelijk nog een bewoner die de oorlog heeft overleefd en die zijn ervaring in boekvorm heeft vastgelegd. Het gaat om Hans N. Andriessse ('Aan een zijden draad', Meulenhoff, Amsterdam, 1978). Hij wordt aan het eind van de oorlog in een klein Joods werkkamp in het zuiden van Polen door de Russen bevrijd en behoorde na terugkomst in Nederland tot een van de eerste getuigen die door Lou de Jong worden gehoord over hun lotgevallen. Andriessse komt op 31 augustus 1942 aan op De Zomp en verblijft daar tot 2 november 1942, wanneer alle Joodse werkkampen in ons land worden gesloten en de geïnterneerde Joden worden afgevoerd naar Westerbork.

Ook Andriessie vermeld het postkantoor van Reina Wijler-Kropfeld. “Aan de rand van Ruurlo woont mevrouw Wijler-Kropveld. Haar huis ligt tegenover hotel Avenarius aan een kruising van wegen in de schaduw van lommerrijk geboomte. ’s Ochtends, als we zo tegen zevenen naar het werk marcheren, passeren we haar huis. Het werk bestaat uit het onder regie van de Heidemaatschappij verbeteren van het talud van de Achterhoekse bossen doorstromende Baakse beek, waarbij we meer op onze schoppen leunen dan ongetraind met een volgeladen kruiwagen over een plankenstraat balanceren. Vlak bij het huis van mevrouw Wijler gekomen lopen twee van ons groepje onder bescherming van de schemer van het groepje weg, de zijdeur in van het huis, leggen onze te verzenden brieven binnen neer en pikken een mand op waarin de naar dat adres gezonden pakjes en post van onze dierbaren zijn gedeponereerd. De voordeur van de textielwinkel uit, en in de schemer vloeit de mand met zijn dragers met het groepje samen, door de circa zestig man in hun midden koesterend en beschermend omsloten. Op het werk aangekomen wordt de inhoud verdeeld, de post gelezen, en verscholen onder de bomen worden de etenswaren op een vuurtje gewarmd en genuttigd. De opzichter van de Heidemaatschappij vindt alles goed, mits we maar niet onder de tien cent per uur komen, af te meten aan de hoeveelheid zand die wordt verzet. Hij is ook degene die ’s avonds de mand weer naar het huis terugbrengt.”

Verraad

Het clandestiene postkantoor van Reina Wijler functioneert tot eind september 1942. De kampcommandant van De Zomp (een Nederlander waarvan we de naam niet hebben kunnen achterhalen) is dan net zoals Erlanger schrijft naar Ommen om ‘het behandelen van joden’ te leren. Erlanger suggereert dat Kapo Hess de zaak heeft verraden, omdat deze zich volgens hem juist deze dag ziek heeft gemeld. Erlanger heeft daarom diens plaats ingenomen naast Süßkind bij het ruilen van de post. Als ze terugkeren naar de groep worden ze opgewacht door de Duitse kampcommandant. “Durch Verrat erfuhr er (de kampcommandant), dass wir Briefe empfangen und schrieben, was strengstens verboten war. Unser illegales Postamt flog auf! Es geschah an einem Tag, an dem der Kamerad, der regelmäßig die Post holte, krank war und nicht zur Arbeit gehen konnte. Ich übernahm seine Aufgabe und machte mich mit Süßkind auf den Weg, die Post zu holen. Ehe wir zurück waren, tauchte unerwartet der Kommandant auf, beschimpfte uns als “Saujuden” und befahl, ins Lager zurückzukehren. Dort ordnete er an, Süßkind und mich ins KZ Erika in Ommen zu schicken.” Dat was geen loos dreigement want in Ommen was het regime nog een stuk onaangenamer dan in De Zomp. Dat blijkt maar al te goed uit het verdere relaas van Erlanger.

Volgens Andriessie is het de nachtwaker, die hen elke morgen op weg naar huis tegenkomt, die de plaatsvervangend commandant heeft getipt. “Nog zijn onze lotgenoten met de mand niet in ons midden teruggekeerd of van zijn schuilplaats

achter de bomen springt de plaatsvervangend commandant te voorschijn, en een voorproefje gevend van wat ons in Duitsland te wachten staat, scheldt hij ons hard schreeuwend in het Duits uit voor alles wat in die tijd in die kringen gebruikelijk was.” Aan de dragers van de mand deelt hij rake klappen uit en ook Kapo Hess krijgt het zwaar te verduren. Anders dan bij Erlanger heeft deze zich dus niet ziek gemeld, maar is bij het gebeuren aanwezig.

Andriess beschrijft ook dat de dragers van de mand met post de volgende dag worden afgevoerd naar Ommen. Hij spreekt van Lange en Süsskind, waarbij hij met Lange waarschijnlijk Erlanger bedoeld. Volgens Andriess is het ook de bedoeling geweest dat Kapo Hess naar Ommen zou worden afgevoerd, maar deze is er 's nachts tussenuit geknepen, net als twee andere gevangenen (de gebroeders Jacob en Benno Elkus uit Denekamp). Ook met behulp van politiehonden wordt hij niet opgespoord. Het is niet bekend wat er van hem is geworden, maar veel hoop op een goede afloop is er niet. Er is niets te vinden van een Hess die een spoor heeft nagelaten in relatie tot Ruurlo en De Zomp. De personen met de naam Hess die in aanmerking komen zijn alle omgekomen in Sobibor (4x) of Auschwitz (1x), zo leert een zoektocht via www.yadvashem.org. Intrigerend is nog een zesde persoon, Siegfried Hess, geboren in 1896 in Stuttgart, over wiens lot niets bekend is. Deze was destijds bedrijfsleider bij een confectiefabriek in Enschede. Maar volledige duidelijkheid valt er waarschijnlijk niet meer te krijgen.

Het verraad van het illegale postkantoor is voor Reina Wijler-Kropveld waarschijnlijk de aanleiding geweest om onder te duiken. Eerst bij de familie Telkamp aan de Van Arkellaan, later bij de familie Vaandrig aan de Lebbenbruggedijk onder Borculo. Ze wacht niet lijdzaam af wat de Duitse bezetter met haar voorheeft, maar kiest ervoor om zelf het heft in handen te houden. De stoffen en het textiel uit haar winkel worden onder dekking van de duisternis naar de familie Dommerholt gesmokkeld. Als ze na de oorlog terugkeert op haar winkel in de Dorpsstraat zijn dat de eerste waren die ze weer te koop aan kan bieden. Ze hertrouwt na de oorlog met David Apotheker. Het echtpaar krijgt een zoon Lo en een dochter Annette, die beide later naar Israël emigreren. Reina overlijdt op 7 juli 1969 in Ruurlo.

Bronnen:

‘De Joodse Gemeente te Borculo’, S. Laansma

‘Ein Schwabe überlebt Auschwitz’, Arnold Erlanger (Wißner-Verlag, Augsburg, 2002)

‘Aan een zijden draad’, Hans N. Andriess (Meulenhoff, Amsterdam, 1978)

‘Mauthausen, een gedenkboek’, (Stichting Vriendenkring Mauthausen, Amsterdam 1999)

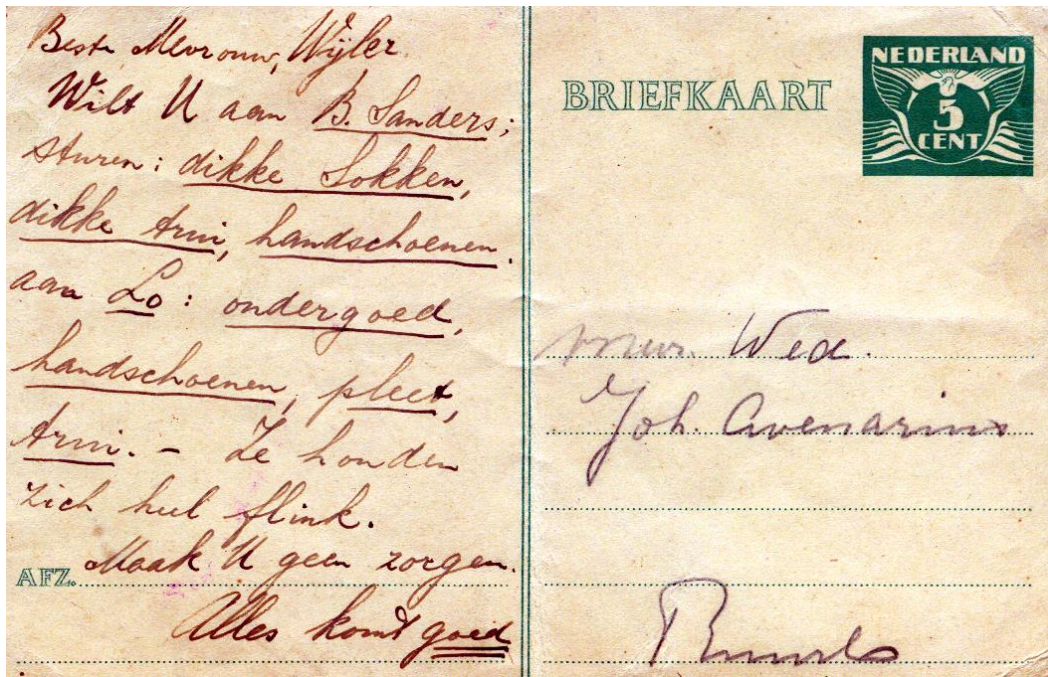
‘De harmonica bleef vijf jaar stil’, Jan Oonk en Bert Leuverink (Ruurlo, 1995)

Johan (Joop) Sanders

www.dutchjewry.org

www.yadvashem.org
www.joodsmonument.nl
www.wiewaswie.nl
www.tomverwajen.nl

Fotomateriaal

Wijler-1

De briefkaart zonder plaatsaanduiding en datum, waarin een onbekend iemand vraagt aan mevr. Wijler om ondergoed, handschoenen, truien en dergelijke op te sturen. Voor Lo en voor B. Sanders

Wijler-2

De inschrijvingskaart (voor- en achterzijde) van Lo Wijler in het kamp Mauthausen

Wijler-3

Foto van de families Wijler en Dommerholt. Lo Wijler is de voorover gebogen persoon op de voorgrond, voor zover bekend de enige foto van hem die bewaard is gebleven

Wijler-4

Bernard Sanders, handelsreiziger in dienst bij de textielfabriek N.J. Menko in Enschede (bron: Joop Sanders)

Wijler-5

Het echtpaar Bernard en Josine Sanders met hun zoontje Johan in juni 1940. De dame rechts is tante Klaar, die Johan na de oorlog (onder de roepnaam Joop) in huis zal nemen (bron: Joop Sanders)

Wijler-6

Bernard Sanders met zijn zoontje Johan op zijn schouders (bron: Joop Sanders)

Wijler-7

De kleine Johan Sanders met zijn moeder Josine Caroline Felicia (Joop) Hijmans. Naar haar zou na de oorlog zijn roepnaam veranderen in Joop. De foto is genomen op 4 oktober 1941 (bron: Joop Sanders)

Jan Oonk

(november 2018)